

KAZAN TATARCASININ MORDVA – KARATAY AĞZI VE BU AĞZIN DİL ÖZELLİKLERİ

Naile HACIZADE*

Özet

Çağdaş Kazan Tatarcasının ağızları arasında Mişar ağızı önemli bir yer tutmaktadır. Makale içerisinde dil özellikleri ele alınan Mordva-Karataylar Kazan Tatarcasının Mişar ağız grubunda yer almaktadır. Mordva-Karatayların kelime hazinesinde hem sayısı hem de kullanım sıklığına göre genel Türk kelimeleri birinci sırada yer alır. Bu ağızda bulunan Mordva kökenli çok az sayıdaki kelime akrabalık terimlerinden oluşmaktadır. Mordva-Karatay ağızında belli bir sayıda Rusça kökenli kelimeler de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kazan Tatarcası, Mordva, Karatay, Türkçe, Mişar, Dil özellikleri, kelime, ağız.

ГОВОР МОРДВЫ – КАРАТАЕВ ДИАЛЕКТА КАЗАНСКИХ ТАТАР И ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТОГО ГОВОРА

Резюме

Современный литературный язык казанских татар вобрал в себя фонетические и лексические особенности диалекта казанцев (так называемого средней группы говоров), морфологические особенности группы говоров мишарей. Мишари – одна из самых крупных этнических групп, принимавших участие в формировании татар среднего Поволжья. Языковые особенности говора мордвы – каратаев при всем своеобразии определенно и ясно свидетельствует о принадлежности данного говора к группе говоров мишарей. В ней на первом месте как по общему количеству, так и по употребительности стоят общетатарские (тюркские) слова. Бытуют и слова мордовского происхождения, относящиеся в основном к терминам родства. Говор содержит значительное количество русских заимствований.

Kazan Tatarcası, zengin dil özellikleriyle dikkat çeken Türk lehçelerinden biridir. Bu lehçe, yazı dili seviyesinde Türkiye'deki Türkologların bilgi alanına dahildir. Fakat Kazan Tatarcasının ağız özellikleri geniş çeşitliliğiyle pek bilinmemektedir. Bu konuda belli bir açıdan fikir sahibi olmak için bölge içerisinde yer alan Mordva –

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Misafir Öğretim Üyesi

Karataylar ve onların bazı dil özelliklerinden bahsetmenin faydalı olacağını düşündük. Konu bu makale içerisinde genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Tatarları aynı ismi taşıyan diğer kavimlerden ayırmak için Kazan Tatarları tabiri kullanılmaktadır. Tatar kelimesinin etimolojisine ve daha eski tarihine girmeden şunları belirtmemiz gerekir: XIII.yy.'ın başlarından itibaren (Moğol Tatarların muzaffer yürüyüşü ile) Tatar etnonimi geniş bir şekilde yayılmış, Rusya ve Batı Avrupa'da sadece Türkler değil Moğol, Mançur, Fin-Ugor kavimleri de bu isimle anılmıştır. XVIII.yy.'a doğru Tatar kelimesinin kullanım alanı daralmış ve daha çok Müslümanlığı kabul etmiş olan Türkler için geçerliliğini korumuştur. Ekim devriminden sonra Rusya İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Müslüman Türk kavimleri farklı isimlerle adlandırılmaya başlamış, fakat Kazan, Astrahan, Sibirya, Kırım Tatarları (Romanya'da Dobruca Tatarları) Tatar etnonimini kendi halk ismi olarak korumuşlardır.

Tatarcanın çok iyi araştırmacılarından biri olan M. Z. Zakiyev Kazan Tatarcasını Oğuz-Kıpçak temeline dayandırır ve Bulgarcanın doğrudan devamı olarak ele alır (M. Z. Zakiyev, 1978, s.61).Kazan Tatarcasının dil bilimciler tarafından bir çok ağzı belirlenmiş ve bu ağzılar üzerine titiz araştırmalar yapılmıştır. M.Z. Zakiyev'e göre çağdaş Kazan Tatarcasının yazı dili fonetik ve leksik olarak Orta diyalekt diye adlandırılan Kazan ağzına, morfolojik olarak Batı diyalekti diye bilinen Mişar ağzına, sentaktik olarak ise Eski Tatar yazı diline dayanmaktadır (M. Z. Zakiyev, 1978, s.3).

Mişarlar (Tatarca Mişerler) Orta Volgaboyu Tatarlarının oluşumunda yer alan en büyük etnik gruplardan biri olmuş, Meşera, Mijer, Meşeryak gibi isimlerle de bilinmiştir. Belirtilmesi gereken bir husus da Mişarların bir kısmının Rus, Başkurt, Nogay, Mordva, Çuvaş etnik gruplarının terkibine dahil olmasıdır. Bir çok bölgelerde yaygın bir şekilde yaşayan Mişarların büyük bir kısmı kendilerini Tatar olarak adlandırmaktadır. Mişarlar ve onların dil özellikleri üzerine çalışan

araştırmacılarından G. Ahmarov, L. Mahmutova, M. Zakiyev, M. Gluhov-Nogaybek, vb. isimlerini zikredebiliriz.

Mişar ağız grubunda Sergaç, Lyambir, Temnikov, Bastan, Drojjanovskiy, Molkeyevo, Mordva-Karatay vb. ağızlar mevcuttur. Bunlar arasında Mordva – Karatayca'yı ayrıca ele alalım. Özellikle Mordva – Karatay ağızını ayırmamızın nedeni, onun birkaç yönden ilginç noktalara sahip olmasıdır. Mordva – Karatay, ilk başta ismiyle dikkat çekmektedir. Mordvaca, bilindiği üzere Fin – Ugor grubu dillerin Volga - Fin yarım grubunda yer alır. Karatay ise açık bir Türk kökeninden geldiğini gözler önüne seren bir etnonimdir. Demek ki bu ağızda konuşan insanlar iki ayrı dil ailesini bir arada temsil ediyorlar. Böyle bir duruma sıkça rastlanılmasa da bu bazen görülebilen bir dil olayıdır. Örnek olarak Udmurtların etnografik gruplarından biri Besermen olarak adlandırılmaktadır. Udmurtca, Fin – Ugor grubu dillerin Perm yarım grubunda yer alır. Sayıları çok fazla olmayan Besermenlerin ismi de dikkat çekicidir. Bazen bu kelimeyi Müslüman kelimesinin bir varyantı olarak görürler. Fakat Türkçe unsurlara hiç yabancı olmayan Besermenler (Besermanlar), araştırmacı T. İ. Teplyaşına tarafından isim olarak Mişerlere bağlanmıştır (T. İ. Teplyaşına, 1970, s.177-186). Besermenlerin dini nedenlerden dolayı Udmurtlarla özel yakınlıkları olmuş, ama yakın geçmişe kadar kendilerini Kryaşen olarak adlandırmışlar. Molkeyevo Kryaşenleri ise Hıristiyan olan Çuvaşlarla yakın oldukları için bazen Tatar bazen Çuvaş olarak nitelendirilmişlerdir. Rastlanılan bu dil olayını incelemek için Mordva – Karatay ağızı çok iyi bir örnek oluşturabilir.

Mordva – Karatayların diğer bir değişik yönü, onların Hıristiyan olmasıdır. Bilindiği üzere Kazan Tatarlarının Kryaşen Tatarları adıyla bilinen kısmı Hıristiyandır. Tatarcanın dil özelliklerini bir bütün olarak öğrenmemiz için Hıristiyan Tatarlarını göz ardı etmememiz gerekir. Hıristiyan Tatarlar eski dil özelliklerini ve geleneklerini büyük bir ölçüde günümüze kadar korumuşlardır. Tatarların bir grubunun Hıristiyan oluşu tarihteki birçok trajedik olaylarla bağlıdır. Bilindiği üzere Volga Bulgarları Müslümanlığı X.yy.'da (992) Almas Han döneminde kabul etmişler. Daha sonraki tarihi gelişmelerde Volga Bulgar devleti toprağında Altın Ordu devleti daha sonra aynı bölgede Kazan Hanlığının

kurulması durumu pek değiştirmemiştir. Fakat Kazan Hanlığı 1552 yılında Moskova Rus Devleti tarafından yıkıldıktan sonra bölgenin Hıristiyanlaştırılmasına başlandı. Yüzlerce cami yıkıldı, Müslümanlar üzerinde ciddi baskılar uygulanmaya başladı. Müslüman Tatarların toprakları ellerinden alınarak bölgeye yerleştirilmiş Rus köylülerine verildi. Her türlü baskı ve zorluklarla halkı Hıristiyanlaştırmaya alışıyorlardı. Bu baskılar sonuçsuz kalmamış, halkın yıllar boyunca devam eden mücadelesini başlatmıştır ve en ufak bir ortam bile oluştuğunda zorla Hıristiyanlaştırılmış halkın bir kısmı Müslümanlığa geri dönmüştür. Örnek olarak Rusya’da toprak köleliğinin kaldırılmasıyla ilgili kanun çıkarıldığında halk kitlesel olarak (mesela Kazan vilayetinde Tetüş bölgesi, Simbirsk vilayetinde Buinsk bölgesi) tekrar Müslümanlığı kabul etmişlerdir (bkz.: G. İşhaki, 1993; M. Gluhov- Nogaybek, 1993, s.194). Bu durum daha sonralar XX.yy.’ın başlarında da kendisini belli etmiştir. İlginçtir ki Hıristiyan oldukları halde bu topluluklardan bazıları Müslüman geleneklerini devam ettirmişlerdir. Bu konuda G. A. Filippov’un yazdıkları ilgi çekicidir: “Hıristiyan Tatarlar Müslümanlarla beraber Cuma gününü bayram ederler, onların oruçlarına ve diğer bayramlarına saygıyla yaklaşırlar, Müslümanlar gibi dua ederler, mollayı namaz kılmak, dua etmek için evlerine davet ederler...” (bkz.: D. M. İşhakov, 1993, s.8). Molkeyevo Kryaşenlerinin Müslüman mezarlarına olan ilgisi de dikkat çekicidir. Hozesan, İrim Terbet, Melki köyleri yakınlığında eski Müslüman mezarlığı bulunmaktadır. Bu bölgelerin Hıristiyan olan Tatarları sürekli Müslüman mezarlarını ziyarete giderler. Dualarında kutsal sayılan mezarda gömülmüş olan Hasan’ı yad ederler (bkz.: age., s.8). Bütün bunlara rağmen eski Türkçe geleneklerini ve dillerini korumuş olan Hıristiyan Tatarlar varlıklarını günümüzde de sürdürmektedir. Mordva – Karataylar bu topluluğun dikkat çeken bir örneğidir.

Sovyet Ansiklopedik Sözlüęü’nde Karataylar, Mordvaların Tataristandaki etnografik bir grubu olarak nitelendirilmişler (bkz.: Sovetskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’, s.551). Mordva – Karataylar, Tataristan Özerk Cumhuriyetinin Kamsko – Ust’insk bölgesinde Mordva – Karatayları, şerşalan ve Zaovrajniye Karatayları isimli köylerde yaşarlar. Onların Mordva halkının Tatarlaşmış olan küçük bir kısmını

temsil ettiği düşünülmektedir. Araştırmacılardan bazıları Mordvaların Erzyalar ve Mokşalar olarak iki kola ayırdıklarını, az sayılı Karatayların üçüncü bir kol oluşturduklarını yazarlar. Bazı araştırmacılara göre Karataylar ayrıca bir Mordva kavmi değil, Mordvaların yerel bir grubunu temsil ederler. Bu araştırmacılar Karatay terimini etnik değil coğrafi bir terim saymışlar. Başka bir grup araştırmacı Karatayları Mordva kültürünün güçlü maddi ve manevi etkisi altında kalmış olan Kryaşen Hıristiyan Tatarları olarak ele almıştır. Bu araştırmacılara göre Karataylar Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Mordva kültürünü benimsemişlerdir. Araştırmacılardan bazıları Karatayların Mişarlarla sıkı ilişkiler içerisinde olan Tatarlaşmış Mordvalar olduğu fikrini ileri sürmüşler. Onlara göre Karataylar, Mişarların etkisi altında Mordva dilini zamanla unutmuş ve Tatarca'yı kabullenmişlerdir. Karatayların Burtas dilinin kalıntılarını kendilerinde taşıdığını iddia edenler de vardır. Fakat bu iddia gerçeğe pek uymamaktadır. Karataylar antropolojik tiplerine göre Mordvalara daha yakınlar ve Tatarlardan belirli bir şekilde ayrılırlar. Kendi inanışlarına göre çok eski dönemlerde puta tapmış, Hıristiyanlığı Rus Çarı IV. İvan zamanında (XVI. yy.) kabul etmişlerdir (Mordva – Karatayların şekillenme tarihi ve bu konunun araştırılmasıyla ilgili bkz.: L. Ş. Arslanov, 1991, s.3-9).

Mordva – Karataylar daha önce de belirttiğimiz üzere Kazan Tatarcasının Mişar ağız grubunda yer almaktadır. Onların kullandığı dil temiz bir Türkçe sayılabilir. Onların Mordvalara bağlılığı antropolojik tipleri ve dillerindeki yirmi civarında Mordva kökenli kelimenin bulunması ile ilgilendirilir. Bazı folklor malzemelerindeki benzerlik de buraya eklenebilir. Onlar kendileri de kendilerini Mordvalara – Mokşalara ait ederler. Fakat bu konu bize biraz şüpheli görünmektedir. Bir halkın, bir toplumun kendi dilini tamamen unutarak başka bir dili kısa bir sürede benimsemesi imkansız gibi görünmektedir. Bir zamanlar Azerbaycan Türklerinin de (Çarlık döneminde Azerbaycan Tatarlarının) Fars kökenli oldukları, Selçukluların XI-XII yy.'da gelişiyse eski dillerini tamamen unutarak Türkçeyi kabul ettikleri şeklinde saçma ve gerçeklerle kesinlikle örtüşmeyen fikirler söylenmişti. Sadece bir köyde, bir kasabada bile yaşamını sürdürmüş ama dilini unutmamış etnik gruplar (örn.: Azerbaycan'da Udinler) varken bir devlet kurmuş çok sayılı halkın

tarihi seyri açısından kısa sayılacak bir sürede hiç iz bırakmadan kaybolması imkansızdır. Karataycada az sayıda bulunan Mordva kökenli kelimeler (bu kelimeler kelime hazinesinin en eski tabakalarından sayılan akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler olsa bile), komşu kavimlerle olan ilişkiler sonucu da dile girebilir. Din açısından yakınlık da bu konuda etkili olabilir. Ayrıca Karataycada bölge olarak yakın bulunmadığı diğer Türk lehçeleriyle de ortak özellikler mevcuttur. Tatarcanın yazı dili ve ağızlarında da bulunmayan ama diğer Türk lehçelerinde kullanılmakta olan bu kelimeler özel ilgi uyandırıyor. Mordva – Karatay ağızı bazı leksik, fonetik ve morfolojik özelliklerine göre Mordva Özerk Cumhuriyetindeki, Penza ve Ryazan illerindeki diğer Mizar ağızlarından ayrılır. Bu özellik, Kuzey Kafkasya'nın Kıpçak lehçeleri (Karaçay – Balkarca, Kumıkça, Nogayca) ile benzerlik arz etmektedir. Bu açıdan R.G.Ahmetyanov'un Karatayca – Çuvaşça, Karatayca – Kıpçakça, Karatayca – Uygurca, Karatayca – Oğuzca, Karatayca – Hakasça şeklinde kurduğu paraleller, Karataycanın diğer Türk lehçeleri ile olan yakınlığını açıklama yolunda önemli bir adım sayılabilir (bkz. R.G. Ahmetyanov, 1991, s.48 – 51).

Mordva Karatay ağızının fonetik özellikleri, genel olarak diğer Mişar ağızlarıyla benzerlik göstermektedir. Ayırıcı fonetik özellik olarak *s*, *z*, *t*, *d* seslerinin peltek telâffuzu, dil arkası *k*, *ğ*, *h* ünsüzlerinin bulunmayışı, *h* ünsüzünün yazı diline göre daha önde söylenişi ve bu ağza özgü olmayışı (*h*, *j*, *şç* ünsüzleri sadece yabancı dilden girmiş kelimelerde görülür), yazı dilinde bulunmayan bazı kavuşuk ünsüzlerin bulunması, Arapçadaki “*ayn*” harfinin ifade ettiği sese benzer bir ünsüzün kullanılışı vs. gösterilebilir. Daha sonra vereceğimiz örneklerde kelimeler içerisindeki seslerin kullanılışı da fonetik özelliklere örnek olacaktır .

Mordva – Karatayların kelime hazinesi bütün özgünlüğüyle birlikte belirgin ve açık bir şekilde bu ağızın Tatarcanın Mişar ağız grubuna ait olduğunu kanıtlamaktadır. Burada hem sayısına hem de kullanım sıklığına göre genel Tatar kelimeleri birinci sırada yer alır. Günlük konuşma dilinden daha çok ağız kelimelerinin kullanıldığı halk edebiyatı metinlerinde bile genel Tatarca kelimeler baskın bir ağırlık

sergilemektedir. Bu belki de sonraki dönemlerde (XX. yy.) yazı dili olarak Tatarcanın kullanılması ile bağlıdır. R. G. Ahmetyanov Mordva – Karatayların ağız özellikli kelimelerini üç grup halinde incelemiştir (R. G. Ahmetyanov, 1991,s.39):

1. Tatarcanın bir çok ağızında rastlanılan kelimeler; örn.: *aşak* “aşağı”; *beder / bider* “desen, nakış”; *begeçe* “bugün akşama doğru (bu gece?)”, “gün boyunca”; *zaman* “hızlı, hızlıca”, “hemen” (yazı dilinde *zaman* “zaman”); *kalta* “kese”, “çanta”; *kavın* “kabak” (yazı dilinde *kavın* “kavun”); *tuyra* “meşe”; *tene* “dün”; *şay* “eşit”; *ızba* “ev, izbe”; *çılan* “köy odası” vs.
2. Mişar ağızlarına özgü kelimeler; örn.: *abdıra* “acele etmek”, “ruh karışıklığı durumunda olmak” (yazı dilinde *aptıra* “şaşmak”, “anlamamak”); *azdaga* “parıltı” (yazı dilinde *acdaha* “ejderha, yılan”); *alaşa* “at” (Rusçada bulunan *loşad* “at” kelimesinin bu kelimedenden türediği söylenmektedir.); *bak* “bakmak”; *betrek* “güçlü”, “kavgacı”; *imgekle* “bahtsız, şanssız” (zahmet çekmiş); *yazu* “mektup” (yazı dilinde *hat* “mektup”, *yazu* “not”); *kele* “rica etmek”, “dua etmek”, “yalvarmak”; *kombaktı* “ayçiçeği” (krş.: Kırım Türkçesinde *küngekaragan*, Azerbaycan Türkçesinde *günebakan*); *tavıs* “tabak”; *tala* “havlamak” (yazı dilinde *tala* “köpeğin ısırması”); *ut* “ot” *ilanşak* “çocuk”, “bebek” vs. Diğer Mişar ağızlarıyla olan ortaklık hafta günlerinin isimlerinde de görülmektedir: *baş ken* “Pazartesi”; *buş ken* “Salı”; *kan ken* “Çarşamba”; *atlangan ken* “Perşembe”; *atna ken* “Cuma”; *atnaras* veya *ara ken* “Cumartesi”; *urıs atnası* veya *ursatna* “Pazar”. Bu isimlendirme sistemi Çuvaşça, Karaçay – Balkarca ve Karaimcede de bilinmektedir.
3. Sadece Karataycaya özgü kelime ve deyimler. Bu gruptan olan kelimeler genel Tatarca kökenli kelimenin Karatayca türevi, Tatarcanın diğer ağızlarında kaydedilmemiş Türkçe kökenli kök ve türemiş kelimeler olarak gözden geçirilebilir. Burada sadece Karataycada bulunan Rusçadan alınmış kelimeler ve Mordva kökenli kelimelerin Karataycadaki türevi de yer alabilir. Örn.: *aksılt / aksıltı* “beyazımsı”; *bazla* “ine girmek” (ayının ine

girmesi); *birleten* “birlikte”; *cugay* “kaybolmak”; *saulaş* “vedalaşmak” (krş.: Azerbaycan Türkçesinde *sağollaşmak*); *tırış* “yaşam”; *üldek* “ölü”; *çesenme* “dallı budaklı”; *çilbırçak* “kolye”, “zincir” vs. Bu örneklerdeki kelimeler kök olarak (*ak* “beyaz”; *baz* “kazılmış çukur”; *birle* “ile”; *yuk / cuk* “yok”; *sau* “sağ”; *tor / tır* “turmak”, “yaşamak”; *ül* “ölmek”; *çeç* “saçmak”; *çilbir* “zincir”) Tatarcada vardır. Türkçe ekleri alarak değişik biçim ve anlam kazanması, bu kelimeleri Karataycaya özgü kılmıştır.

Diğer Tatar ağızlarında rastlanmayan Türk kökenli kelimeler Karataycayı Türkçeye bağlayan özel bağlardandır. Bu gruptan olan kelimeler diğer Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Örn.: *arın, arı* “kötü ruh” (Çuvaşçada *ar, ara*); *ebi* “çakıl taşı”; *atnı* - “ekşimek”; *ere – bire* “bir şeyler (krş.: Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *añrı – beri*); *barusi* “benzer”; *dürt on* “kırk”; *ceyek* “yanak”; *nissi* “nasıl”; *sarı* “bülül”; *uyı* “uyumak”; *çalay* “kır, gri karışık beyaz” (krş.: Azerbaycan Türkçesinde *çal*); *karamıgu* “kararmak”; *uya* “büyük dayının kızı” vs. Bu kelimelerden bazılarını cümle içerisinde görmek, Karataycanın cümle yapısı hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilir:

Sarı capırak kebek sargaydıñ, kara tuprak kebek karamıktıñ “sarı yaprak gibi sarardın, kara toprak gibi karardın”; *nissi gene cırlar cırlayım min sezge* “ben size yine nasıl şarkılar söyleyeyim”; *sarılar sayrar* “büllüller şarkı söyler, öter” *osar koş bulsam osıp kiteder idem ad'ikaylarga dip eytep kuyadırdır inde, uya cangınam* “uçar kuş olsam uçup giderdim annemlere, diye söyler şimdi ağabeyimin (dayımın) kızcağızı”, vs.

Bu grup içerisinde yer alabilecek kelimelerden biri hakkında ayrıca bahsetmemiz gerekir. *Bayrak* kelimesi Karataycada “dağ”, “tepe”, “yükseklik” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin diğer Türk lehçelerinde “bayrak”, “bölge”, “askerlerin toplanma yeri” anlamlarında kullanılan *bayrak* kelimesi ile etimolojik olarak yakınlığı söylenebilir. Rusçada bulunan *buyarak* “yar, dere”; *bereg* “kıyı, sahil”; Ukraynaca ve Bulgarcada bulunan *bayrak* “uçurum”, “bayır” kelimelerinin köken

olarak Türkçedeki *bayrak* kelimesine bağlılığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir (bkz.: Paasonen'e dayanarak R. G. Ahmetyanov, 1991, s.43; E. M. Murzayev, 1984, s.65,98).

Karataycada bulunan Mordva kökenli kelimeler esasen akrabalık ilişkilerini ifade ederler. Örn.: *avay* "kayın valide"; *alay* "eşin / kocanın ağabeyi, kayın birader"; *şava* "anneanne"; *lele* "ağabey", "amca veya dayı"; *pusça / puça / pussa* "büyük baba, dede"; *vereş* "ağabeyin eşi"; *üçeley* "büyük amca", "büyükannenin erkek kardeşi"; *ad'a* "anne", vs. Akrabalık terimi olmayan Mordva kökenli kelimeler çok azdır. Örn.: *Paz* "tanrı"; *vırvkıs* "dikiş – nakış ismi"; *lepene* "raf"; *mazinay* "güzel kız"; *çitkıs* "uçları püsküllü bayan kemeri", vs.

Akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler arasında Türkçe kökenli olanlar da önemli bir yer kapsamaktadır. Örn.: *ıl* "oğul" ; *kız* "kız"; *bala* "çocuk, bebek"; *señel / keçe señel* "küçük kız kardeş; *igezek* "ikiz"; *ügi bala* "üvey evlat"; *dzeget* "yiğit, delikanlı"; *ata, ana* (daha çok merasim ve tören isimleriyle bağlı kullanılırlar); *kiyeü* "damat"; *ir* "koca"; *katın* "karı, eş"; *kilen* "gelin"; *baldiz / paldız* "karının küçük kız kardeşi"; *kaynagaç* "karının büyük kız kardeşi, ablası"; *kaynaga* "karının ağabeyi"; *baz'a* "bacanak"; *cizni* "yaşça büyük bayan akrabaların kocası, yezne, enişte", vs. Akraaba anlamında *tugan, cakın*, karındaş kelimeleri bilinmektedir.

Karataycada akrabalık bağlarını bildiren terimler sistemini inceleyen D. B. Ramazanova, bu kelimelerin dildeki yerini belirlemeye çalışmış, aralarındaki ilişkileri bilimsel olarak açıklığa kavuşturmuştur (bkz.: D. B. Ramazanova, 1991, s.58-75). Çok titiz bir çalışma ürünü olan bu makale araştırma alanı ile ilgili diğer çalışmalara da ışık tutabilecek niteliktedir.

D. B. Ramazanova'nın ayrıca incelediği kelimeler arasında *aka* akrabalık terimi özellikle dikkat çekmektedir. "Yaşça büyük kız kardeş, abla" anlamını ifade eden *aka* kelimesi yaşça büyük olan hala ve teyzeye, aynı zamanda eşin ablasına hitaben de kullanılabilir. D. B. Ramazanova,

bu kelimenin Mordvacaya Türkçeden geçtiğini yazmıştır (D.B. Ramazanova, 1991, s.64).

Karataycada ve Çuvaşçada kelimenin *akka* varyantı yaşça büyük bayan akrabaları ifade eder. İlginçtir ki, Azerbaycanın Garabag ve Şeki bölgelerinde *akka* kelimesinin bayanlar için bir lakap, saygı veya şefkat bildiren bir ifade olarak kullanıldığını görmek mümkündür. *Aka* kelimesinin kullanılışındaki ilginç nokta onun bir çok Türk lehçesinde erkekler için geçerli olmasıdır. Yani Türk lehçelerinin genel tablosuna bakıldığında bu kelimenin hem bayanları, hem de erkekleri ifade eden bir akrabalık terimi olduğu ortaya çıkar. Bu durum, akrabalık ilişkilerini bildiren bazı kelimelerde de izlenebilir. Örnek olarak Türk lehçelerinde genellikle “büyük kız kardeş, abla” anlamında kullanılan *apa* kelimesi (krş.: Türkiye Türkçesinde *abla*, ağızlarda *aba*), Başkurtçanın ve Tatarcanın bazı ağızlarında “amca, dayı” anlamında, Karaçay – Balkarcada *appa* varyantı ile “büyükbaba, dede” anlamında görülür. D. B. Ramazanova etimolojik sözlük kaynaklarına dayanarak *aka* kelimesinin *ağa* kelimesiyle yakın olduğunu fakat fonetik özelliğine göre *aka* kelimesinin daha eski sayıldığını yazmıştır (age., s.66). Genellikle, akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler, dilin kelime hazinesinin en eski katmanlarında yer almaktadır. Aile fertlerinin, akrabaların karşı cinsleri için ortak olarak kullanılan kelimeler, bu açıdan tek cinsi ifade eden akrabalık terimlerine göre daha eskidir. Araştırmacı, *aka* kelimesinin hem erkek hem de bayanlar için kullanılabildiği halde *ağa* kelimesinin sırf erkekleri bildirmesinden de yola çıkarak *aka*’nın daha eski olduğu fikrini pekiştirmiştir. Bu fikrin doğru olduğunu kabul etsek bile bir ayrıntıyı belirtmemiz gerekir: Azerbaycan Türkçesinde bazı bayan isimlerinde de (örn.: Ağabegüm, Hanımağa, Ağabacı) *ağa* kelimesi büyüklük, saygı anlamı ile bayanları bildirir.

Mordva – Karatayların ağızında bulunan Rusça kökenli kelimeler iki kısma ayrılabilir. Şöyle ki bazı Rusça kökenli kelimeler dile daha eski zamanlarda girmişler ve bunların bazıları çağdaş Rusça için de arkaikleşmiştir. Örn.: *batyuşka* “papaz”; *gurya* (Çağdaş Rusça *gorı*) “dağlar”; *zakun* “yasal eş” (Çağdaş Rusça *zakon* “kanun”, “yasa”); *lat* (Çağdaş Rusça *lad*) “uyum”; *gulıma* (Eski Rusça *gulımo*) “toptan”; *krus*

(Çağdaş Rusçada *krest*) “haç”; *pasıby / pasıba* (Çağdaş Rusça *spasibo*) “teşekkür”, vs. Bu kelimelerin Karataycada eş anlamlısı bulunmamaktadır. Karataycaya giren diğer kısım Rusça kelimeler, Türkçe karşılıkları ile beraber kullanılmaktadır. Örn.: *utvit* (Rusça *otvet*) “cevap”; *uşlyapa* (Rusça *şlyapa*) “şapka”; *kucayın* (Rusça *hozyain*) “sahip”; *çasta* (Rusça *çasto*) “sık sık”; *sakır* (Rusça *sahar*) “şeker”; *ças* (Rusça *ças*) saat, vs. Görüldüğü üzere Rusça kelimeler Karataycada bazı fonetik değişikliklere uğramışlardır.

Karataycada Rus kökenli kelimelerin bulunması normal sayılabilir, çünkü eski İmparatorluk ve Sovyet dönemlerinde Ruslara bağımlı olan halklar, topluluklar Rusçadan belli bir ölçüde etkilenmişlerdir. Karatayların Hıristiyan olması ve ibadet ayinlerinin Rusça yapılması, çocukların Rus okullarında eğitim alması da bu konuda ek etken sayılabilir.

Karataycada az sayıda da olsa Arap – Fars kökenli kelimelere rastlamak mümkündür. Bu kelimeler de fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır. Örn.: *mazarka* “merazlık”, *gona* “günah”; *ümer* “ömür”; *adat* “adet”; *gür* “gor, mezar”; *renz’ü* “renc, azap, üzüntü, dargınlık”; *dınca* “dinçlik, barış”, vs.

Kazan Tatarcasının Mordva – Karatay ağızı ile ilgili belirtilen bilgiler kısaca şöyle özetlenebilir: Mordva – Karatay ağızı, Türkçenin bir parçasıdır ve Türkçenin bütün başlıca özelliklerini kendisinde taşımaktadır. Mordva – Karatay ağzının, dikkatli bir şekilde incelenmesi Tatarcanın şekillenme yolunu ve komşu (akraba ve akraba olmayan) halklarla olan ilişkilerini öğrenmekte çok yardımcı olabilir. Herhangi bir yazı dilinin (ister senkronik, isterse de diakronik olarak) araştırılmasında çok küçük bir ağzın bile oldukça önemli olduğu da bu şekilde bir daha vurgulanmış olur.

KAYNAKLAR:

1. Ahmetyanov R.G., “Leksika Govora Mordvı – Karatayev v Sravnitelnom Osveşenii”, **Mordva – Karatai: Yazık i Folklor**, Kazan, 1991, s.39 – 57.
2. Arslanov L.Ş., “K Voprosu ob İzuçenii Govora i İstorii Formirovaniya Mordvı – Karatayev”, **age.**, s.3 – 9.
3. Arslanov L.Ş., “Osobennosti Govora Mordvı – Karatayev”, **age.**, s.10 – 38.
4. Gluhov – Nogaybek M., **Sudba Gvardeytsev Seyumbeki**, Kazan, 1993.
5. İshaki G., **İdel – Ural**, Naberejniye Çelnı, 1993.
6. İshakov D.M., **Mol’keevskie Kryaşeni: Problema Formirovaniya i Demografiçeskoe Razvitie v XVIII.– Naçale XX vv., Mol’keevskie Kryaşeni**, Kazan, 1993, s.4 – 19.
7. Mahmutova L.T., “Osnovniye Harakterniye Çertı Mişarskih Govorov na Territorii Penzenskoy Oblasti”, **Materialı po Tatarskoy Dialektologii**, Kazan, 1962.
8. Mahmutova L.T., **Opit İssledovaniya Tyurkskih Dialektov: zMişarskiy Dialekt Tatarskogo Yazıkı**, Moskva, 1978.
9. Muhamedova R.G., **Tatarı – Mişari, İstoriko – Etnografiçeskoye İssledovaniye**, Moskva, 1972.
10. Murzayev E.M., **Slovar’ Narodnih Geografiçeskih Terminov**, Moskva, 1984.
11. Ramzanova D.B., “Sistema Terminov Rodstva Govora Mordvı – Karatayev”, **Mordva – Karatai: Yazık i Folklor**, Kazan, 1991, s.58 – 75.
12. **Sovetskiy Entsiklopediçeskiy Slovar**, Moskva, 1980.
13. Teplyaşina T.İ., “Etnonim Besermyane”, **Etnonimı**, Moskva, 1970.
14. Zakiyev M.Z., “Ob İstokah Yazıkı Osnovnih Komponentov Kazanskih Tatar”, **Voprosı Tatarskogo Yazıkoznaniya**, Kazan, 1978.